

Fins a època molt recent, el municipi de Santa Susanna gairebé era dedicat exclusivament a l'agricultura.

Jordi Pomés, professor d'història contemporània de la Universitat Autònoma de Barcelona, analitza aquesta singularitat.

SANTA SUSANNA, UN MUNICIPI GENUÏNAMENT AGRARI A LA COSTA DEL MARESME (1890-1986)

Santa Susanna ha estat històricament, almenys fins fa uns vint anys, la població més agrària del Maresme i, probablement, de tot el litoral català, la qual cosa li ha donat una singularitat històrica ben digna d'estudi. Certament, cap població de la nostra comarca, com intentaré demostrar, es va dedicar al cultiu de la terra amb l'exclusivitat i també, ben probablement, amb la intensitat amb què ho van fer els susannencs. I això, fins i tot, abans que la indústria comencés a ser el sector econòmic més potent del Maresme i comencés a guanyar en termes absoluts i relatius el sector agrari. A finals del segle XIX, concretament el 1890, per exemple, quan a moltes poblacions de la comarca, sobretot les de l'interior, amb prou feines hi havia arribat la indústria, Santa Susanna ja destacava per ser la població del Maresme amb un més alt percentatge de pagesos –162 pagesos per 456 habitants–.¹ Això significava que el sector agrari era gairebé exclusiu. Gairebé l'únic sector econòmic.² Les poblacions de la comarca que s'acostaven més el 1890 a les xifres de població agrària de Santa Susanna eren Sant Iscle (259 pagesos per 840 habitants), Cabrera (225 per 722) i Dosrius (332 per 995).³ Totes elles eren, lògicament, de l'interior, la qual cosa ens fa adonar, encara més, del grau de singularitat de Santa Susanna, una població ben pròxima a la costa.

Aquesta singularitat agrària va arribar al seu zenit als anys setanta del segle XX, quan el sector industrial era molt present i potent a tot el Maresme,

gairebé amb l'única excepció de Santa Susanna. El 1975, per exemple, aquesta darrera població encara tenia un 62'5% de la població activa dedicada a l'agricultura (133 pagesos censats) i només un 4'5% constava com a dedicada al sector secundari, segurament al gènere de punt, que tingué a Santa Susanna fins aquests anys setanta una petita incidència. Aquestes xifres contrastaven moltíssim, no només amb les mitjanes generals espanyoles, catalanes i de la comarca, sinó amb la resta de les poblacions del Maresme més agràries. La població que se li acostava més del Maresme era Sant Cebrià, amb un 57'75% de persones actives en el primari i un 25'5% al secundari. Només hi havia tres poblacions del Maresme que en el sector industrial baixessin clarament del 40%: Santa Susanna (amb un esquifit 4'5%), Sant Cebrià (un 25'5%) i Cabrera (un 32%).⁴ Aquests percentatges tan singulars de Santa Susanna quedaran desdibuixats als anys 80. D'això, en parlarem més endavant.

Però el més important i destacable de la història d'aquest municipi és que no es va mantenir tan plenament agrari, perquè es va quedar estancat agrícolament i econòmicament en el passat, com així ho pot fer pensar també el fet de l'estancament demogràfic de Santa Susanna fins als anys 80 del segle XX,⁵ i tal com va passar en part en moltes zones de l'interior de Catalunya. Santa Susanna no va veure passar de llarg la modernització del sector rural que va afectar tan profundament el Maresme en

Les cases d'en Salvi i can Parera (conegut també per can Bassas) i l'antiga ermita de Santa Susanna.

Fotografia Núria Basart.

general i que, normalment, va anar acompanyada de la modernització d'altres sectors econòmics que acabaren desbancant l'agricultura en la majoria de casos. No va ser així ni molt menys. La potència dels cultius de regadiu i del sector hortícol en general de Santa Susanna al llarg del segle xx i la pèrdua de pes dels cultius més tradicionals a finals del segle xix –cereals, vinya i olivera– ens confirmen que aquesta població es va mantenir sempre a l'avantguarda de l'agricultura més evolucionada de la comarca i del país, almenys des de mitjan segle xix. Sens dubte, que en aquesta modernització la població va estar afavorida per uns bons condicionants geogràfics: pel relleu suau de les carenes i d'alguns flancs muntanyosos que envolten les principals valls del terme, així com pel bon tipus de terreny pla a la plana, que permet la instal·lació de bons camps de conreu de regadiu amb molt bones possibilitats de captació d'aigua.⁶ Però si bé aquests condicionants, als quals podríem afegir la suavitat del clima –molt general a tota la comarca–, hi van col·laborar, no van ser, com veurem, els únics, ja que el factor humà també va ser decisiu.

D'aquesta manera, ja al segle xviii, segons les memòries del pagès Gelat, a Santa Susanna es cultivaven, a part del productes tradicionals, blat, vinya i olivera, productes d'horta i fruiters com faves, llobins i tarongers, els quals anaren progressant amb l'estímul del mercat de Barcelona i que van protagonitzar les transformacions agràries de les

hortes del Maresme al segle xix.⁷ A finals d'aquest segle, quan Barcelona ja era una població de més de mig milió d'habitants, Santa Susanna ja tenia una agricultura fonamentalment centrada en l'horta, cosa que només passava en els municipis hortícoles més avançats de la comarca. I en aquell moment, els cultius tradicionals ja estaven condemnats a la seva desaparició. Al 1890 Santa Susanna produí la quantitat de vi més baixa del Maresme, uns 1.200 hectolitres, tret dels excepcionals Caldetes (amb molt poc terme municipal, 500 hl), i del molt muntanyós i molt poc agrari Òrrius (638 hl) i Premià de Mar (748 hl), ja molt centrat també en l'horta. En termes municipals més semblants als de Santa Susanna, es produïa unes quantitats de vi molt superiors a les d'aquesta població: Arenys de Munt aquell any 1890 en produí gairebé 8.000 hl, Alella 12.000, Mataró 17.000 o Tiana 23.000.⁸

Al llarg del primer terç de segle xx, el predomini dels conreus hortícoles es va accentuar, sobretot, empesos pel cultiu de les patates primerenques, que en aquell període van trobar molt bons mercats al nord d'Europa. Va ser l'època de les famoses *Mataró potatoes*, molt estimades pels millors paladars europeus. En aquests anys, també a Santa Susanna aquest tubèrcul es convertí en el principal conreu hortícol. Se'n produïa moltíssim: més de 1.000 tones en cada campanya, encara que en els bons anys es podia acostar a les 1.500. Al 1944 se'n van collir 1.429 tones.⁹ Eren unes quantitats sols

Camp de conreu de maduixes de can Bonet, a Santa Susanna.

Fotografia Núria Basart.

superades pels municipis més hortícoles com Malgrat (que en produïa unes 3.000), Mataró (unes 5.000), Pineda (2.500 tones).¹⁰ Però, òbviamment, Santa Susanna no tenia ni les grans esplanades hortícoles ni el nombrós exèrcit d'hortolans i jornalers d'aquests municipis i, tot i així, hi dedicava més de cent hectàrees i la seva producció de patates primerenques era superior a la majoria de municipis de la comarca.¹¹

A banda de les patates, els pagesos susannencs solien produir unes mil tones més d'altres hortalisses, destacant, sobretot, fins als anys trenta en l'anomenat enciam francès, el «Trocadero». D'aquest, en produïa unes 30.000 caixes anuals, les quals només eren superades al Maresme per Malgrat (77.000 caixes) i Pineda (123.000).¹² Durant la guerra, les hortalisses de Santa Susanna es van convertir en unes de les més buscades per la gent de les poblacions i ciutats pròximes.¹³ El sindicat agrícola del municipi, que controlava en aquells anys de guerra tota la producció agrària local, tenia un volum d'operacions de venda de verdures que –si fem cas a les dades que tenim del 1937–, com a mínim, triplicava als sindicats de poblacions que tenien xifres aproximades de pagesos a les de Santa Susanna com ara Sant Cebrià; Premià de Mar o Cabrils; i estava per sobre de poblacions amb més pagesos com Premià de Dalt, Montgat, Sant Iscle, Alella, Tordera, Teià, el Masnou, Tiana, Vilassar de Dalt o Dosrius.¹⁴

A la postguerra, concretament el 1944, l'horta de Santa Susanna ja arribava a ocupar prop de 200 hectàrees regades –concretament 190,30–. Aquesta xifra només era superada al Maresme per les principals hortes costaneres de Mataró, Vilassar, Malgrat, Pineda, Cabrera i Argentona, a banda de Tordera i Palafolls. Però en termes relatius (la proporció entre el secà i el regadiu) l'horta susannenca, que ocupava el 58% de totes les terres cultivades del terme, encara destacava més en la seva importància, ja que aquest percentatge només era superat per Vilassar, Premià i Malgrat. Això significa que els cultius de secà susannencs ja eren pràcticament testimonials, excepte els garrofers, als quals encara dedicà una de les extensions més altes de tot el Maresme (81'5 hectàrees). Però tant, en els cereals i llegums (40 hectàrees) com en la vinya (sols deu hectàrees), la superfície que hi dedicaven els pagesos susannencs era de les més baixes de la comarca, malgrat el revifament que van tenir aquests cultius a la postguerra. Per altra banda, aquell any ja dedicà sols cinc hectàrees a les oliveres, malgrat la gran tradició d'aquest cultiu a tot el Pla de Pineda. Precisament, aquest municipi encara dedicà aquell 1944 quaranta hectàrees als arbres olivers.¹⁵

Tot i que la bona posició de l'horta susannenca en relació al conjunt comarcal s'ha mantingut fins avui dia, la seva màxima potència en termes absoluts l'aconseguí als anys setanta i, en part,

fins a mitjan dels vuitanta. Entre 1973 i 1986 sempre va estar dins els cinc municipis de la comarca amb més horta. La millor posició, l'aconseguí el 1973 (201 hectàrees), quan per davant seu en nombre d'hectàrees només li quedà Mataró. A partir d'aquest any, tal com veurem, la davallada de la superfície dedicada a l'horta fou constant fins als nostres dies. Pel que fa als cultius, entre aquests anys cal destacar, per una banda, la desaparició absoluta dels conreus tradicionals, com la vinya i els cereals¹⁶ i, de l'altra, el manteniment de les patates primerenques com a principal cultiu i el que continuava rendint econòmicament més. Però nous conreus s'anaren imposant paulatinament. Principalment el tomàquet, que en el conjunt de 1983-86 Santa Susanna en fou el principal productor de la comarca, fins i tot, per davant de Mataró. Al 1986 hi dedicà 72 hectàrees –la meitat de l'horta susannenca–.¹⁷ Altres cultius importants d'aquesta època foren l'enciam (25 hectàrees el 1986), la mongeta (que al mateix any en collí 360 tones) i la ceba tendra.¹⁸

Tot el gran esforç en la transformació de terres del secà al regadiu fins a mitjan segle xx es va fer, com a tot arreu del Maresme, per iniciativa individual. Encara que Santa Susanna va ser singular en el conjunt de la comarca com a mínim en un aspecte de la cooperació agrària, almenys fins al 1936. Fou l'única població del Maresme que no constituí cap cooperativa agrària –el que es coneixia aleshores per sindicat agrícola– fins abans de la Guerra Civil.¹⁹ I, per tant, la pagesia susannenca fou l'única que no pogué gaudir dels avantatges econòmics, socials i tècnics d'aquesta mena d'entitats. I encara cal dir que la constitució d'un sindicat

agrari local l'agost del 1936 fou obligatòria. Per decret de la Generalitat, a cada municipi hi havia d'haver un sindicat que portés el control de la producció i comercialització dels productes agraris de la població. No cal dir que el sindicat susannenc es convertí des de la seva fundació en l'entitat local més poderosa en tots sentits. Després, amb el franquisme, el mateix sindicat es transformà en l'Hermandad Sindical de Labradores y Ganaderos de Santa Susana, la qual tenia el seu domicili social al carrer de Sant Ramon, núm. 7.²⁰

Probablement, la falta de necessitat d'associar-se per part dels pagesos susannencs va venir determinada pel singular tipus d'explotació agrària local, la qual tenia els masos, dispersos pel terme, com a cèl·lules bàsiques i fonamentals de l'explotació de les propietats. Aquestes, per regla general, eren de tipus mitjà-petit, d'entre una i cinc hectàrees.²¹ Certament, el tipus de poblament dispers tradicional de Santa Susanna no va tenir històricament res a veure, almenys, amb cap població de la costa. A principis del segle xx era un poble de quaranta-cinc cases agrupades i de cent cinc d'escampades. Una proporció de masos escampats, fins i tot, molt superior a la que tenia qualsevol vila costanera dos i tres segles enrere. A Pineda, per exemple, ja a la primera meitat del segle xviii, concretament el 1737, tenia cent seixanta-quatre cases agrupades en el nucli urbà i només quaranta-dues cases escampades pel terme.²² Al Maresme, cap al 1900, el poblament dispers com el de Santa Susanna només es donava en municipis de l'interior com Sant Cebrià, que pels mateixos anys tenia vint-i-dues cases agrupades i seixanta-set d'escampades. Però aquestes xifres no tenien ja res a veure amb cap municipi costaner,

per més rural que fos encara, com Sant Pol, el qual tenia tres-centes vuitanta-sis cases agrupades i seixanta-vuit d'escampades.²³ Encara a l'any 2000 es podien comptar a Santa Susanna setanta-nou masos rurals.²⁴

Camp de conreu de maduixes de can Bonet, a Santa Susanna.
Fotografia Núria Basart.

La manca de cooperació agrària a nivell local probablement va ser substituïda, doncs, per la cooperació estrictament familiar. És possible que en aquesta població l'ajuda prestada al cap de l'explotació –el pagès– per part dels familiars que convivia en el mas –esposa, fills, avis... o també mossos o contractats que col·laboraven en el cultiu de la terra– fos molt més important que en la resta de la comarca. Una de les proves d'aquesta extraordinària col·laboració familiar podria ser els singulars rendiments agraris per pagès –o millor dit, per explotació– que es donava a Santa Susanna en relació als altres municipis del Maresme. Als anys 40 en aquesta població cada pagès conreava de mitjana més de tres hectàrees. Era una xifra molt superior a la que es donava a les principals hortes de la comarca. A Vilassar, Mataró, Malgrat o Pineda no anaven gaire més enllà d'una sola hectàrea per pagès. En realitat només arribaven a les tres hectàrees per pagès aquelles poblacions on hi havia molt de secà –que no era el cas de Santa Susanna–, ja que aquest tipus de cultiu no exigeix tanta dedicació a la terra.²⁵ Segurament, aquesta alta capacitat de treball per pagès –o família pagesa– podria explicar les altes xifres de venda de verdures del sindicat agrícola susannenc en relació a la resta de la comarca que hem esmentat abans en referir-nos al 1937.

I encara caldria considerar que aquesta xifra d'hectàrees per pagès podria ser més alta a Santa Susanna, si s'hagués tingut en compte les feines d'explotació del bosc que, almenys, una part de la pagesia susannenca també realitzava. Ben segur que la major part de masos del municipi, a banda de les terres de cultiu, disposava també de bosc. Un bosc que havia estat important per a l'economia pagesa local almenys fins a mitjan segle xx i que no en va era dels més extensos de tota la comarca, unes 800 hectàrees de superfície boscosa municipal fins a principis dels anys vuitanta.²⁶ L'alzina surera era l'arbre predominant dels boscos susannencs. Almenys, fins als anys trenta del segle xx hi hagué a Santa Susanna quatre cases exportadores de suro.²⁷ Però també s'explotaven pinedes, alzinars i castanyers. Aquests últims eren utilitzats també com a fusta.

Per tant, de feina, no els en faltà a les famílies dels masos, els gran responsables que la superfície agrària susannenca s'anés incrementant almenys fins als anys cinquanta del segle xx, quan aconseguí probablement la xifra de 350 hectàrees cultivades. A partir d'aquest moment, amb l'abandó de les terres de secà, aquesta xifra no va fer sinó davallar. La qual cosa no significa que baixés l'esforç del treball del pagès, ja que es va haver d'abocar ple-

nament als camps de regadiu, sempre sense perdre la col·laboració dels seus familiars més pròxims.

Nombre d'hectàrees cultivades al terme de Santa Susanna²⁸

Anys	1862	1944	1972	1982	1986	1989	1999
Hectàrees	301	327	205	200	184	167	112

Aquesta bona col·laboració familiar va poder repercutir d'alguna manera en l'estancament demogràfic de Santa Susanna fins als anys vuitanta del segle passat. Perquè és possible que s'arribés al màxim d'explotació de la superfície regable –en terres del pla– a la primera meitat del segle xx, quan es va aconseguir amb tota seguretat les 200 hectàrees de regadiu. I coincidí precisament que quan la superfície de regadiu i l'agricultura local en general va començar a retrocedir, la població va començar a créixer demogràficament, trencant una altra de les particularitats de la història susannenca: l'estancament demogràfic.²⁹ Els pocs més de cinc-cents habitants de mitjan segle xix no els va superar fins al cap de més de cent anys, concretament al 1960, quan arribà als cinc-cents quaranta habitants i més clarament al 1979, quan va arribar als sis-cents, ja amb l'inici de la construcció dels hotels a la costa.³⁰ Tret de Sant Iscle, Òrrius i Dosrius que, entre aquests anys (concretament 1857 i 1960) perderen població, Santa Susanna va ser el municipi del Maresme que va créixer més moderadament. El 1960 només Sant Cebrià i Òrrius tenien menys població que Santa Susanna.³¹

Per tant, als anys 80 Santa Susanna, tot i que encara va mantenir un sector agrari molt potent, va començar a perdre la singularitat agrària i demogràfica que a nivell de comarca l'havia caracteritzat almenys durant cent anys i ja es van començar a manifestar alguns símptomes dels canvis que vindrien. El 1981, tot i que la crisi del gènere de punt havia fet reduir a gairebé a zero l'ocupació industrial local –un 2'5% de la població activa–, per primer cop el sector agrari era superat pel sector serveis, centrat en el turisme, que ja va ocupar un 53% de la població activa, quan l'agrari n'ocupà un 44%.³² I el 1986, amb setanta-vuit pagesos censats, d'una població absoluta de sis-cents cinquanta-dos habitants, per primer cop en tot el segle xx una població del Maresme, concretament Sant Cebrià, podia dir que era més agrària que Santa Susanna. Les dues ocupaven prop d'un 50% de la població activa a la terra.³³ Aquell any 1986 Santa Susanna va créixer demogràficament gairebé cent persones en relació a l'any anterior i es pot dir que va ser l'any en què començà el gran creixement o l'escalada

demogràfica que la portarà avui dia a superar els tres mil habitants.

No cal insistir que aquest continu creixement demogràfic des del 1986 va anar de bracet de la davallada del sector agrari, tant en termes absoluts (setanta-sis pagesos el 1991, seixanta-un el 1996 i setanta-tres el 2001), com, sobretot, en termes relatius (20% de la població activa el 1991, 10,5% el 1996 i 7,3% el 2001).³⁴

Nombre d'ocupats a Santa Susanna per sectors entre 1991 i 2001³⁵

	agricultura	pesca	indústria	construcció	serveis	total
1991	76	1	77	17	203	374
1996	61	0	117	28	377	583
2001	73	3	156	112	654	998

També la davallada agrària es constatà en el nombre d'hectàrees dedicades a l'horta a partir de 1973.

Superfície agrària de Santa Susanna en hectàrees³⁶

Anys	regadiu	secà
1973	201	
1977	197	
1981	193	
1982	180	20
1986	154	
1989	160	8
1999	76	39

Per tant, es pot dir que a mitjan dels anys 80 Santa Susanna començà a escriure una altra història. Començà a deixar enrere la història que l'havia caracteritzat amb tota seguretat durant cents d'anys i que havia tingut com a element central i gairebé exclusiu la terra i el pagès. Un pagès que va ser capaç de fer de Santa Susanna el municipi més genuïnament agrari en tots sentits, tal com hem intentat demostrar, de tot el Maresme i qui sap si de tota la costa catalana fins fa només dues dècades.

Jordi Pomés

NOTES

1.- R. ROIG ARMENGOL, *Memoria del mapa vinícola de la provincia de Barcelona*, 63.

2.- I encara el podríem considerar més exclusiu si haguéssim inclòs en el sector agrari les persones que es dedicaven per aquells anys a l'explotació de les mines –que probablement eren també pagesos i que, de fet, es considera dins del sector econòmic primari–. Santa Susanna havia explotat una mina de plom –al Verder– i dues de ferro –al turó d'en Roca i a Mas Gallart– (*Anuario General de España* (1929) i C. GOMIS, «Provincia de Barcelona», *Geografía General de Catalunya*, dirigida per F. CARRERAS CANDI (Barcelona, s/d) i *Gran Geografía Comarcal de Catalunya. El Vallès i el Maresme*, volum 6 (Barcelona 1982), 96.

3.- ROIG, *Memòria*, 63-64.

4.- JORDI ROSÉS (dir.), *El Maresme. Diversificació econòmica i aprofitament intensiu del territori*, Caixa d'Estalvis de Catalunya (Barcelona 1989), 74.

5.- Més endavant, apuntem una possible causa d'aquest estancament i ho fem relacionant-lo no pas amb l'estancament agrari sinó amb tot el contrari.

6.- El geògraf Salvador Llobet ens parlà, en referència al tipus de terreny, d'una altra singularitat susannenca quan afirmà, referent a tota la serralada litoral maresmenca, que «la

contextura d'aquestes muntanyes és granítica, surcada per multitud de dics de pòfir, encara que queden residus d'una coberta paleozoica conservada en el massís del Montnegre i des d'Hortsavinyà aconsegueix el conjunt de la vall de Santa Susanna». SALVADOR LLOBET, «De geografia agraria de la comarca del Maresme», *Revista de Estudios Geográficos*, núms. 58-59 (1955), 25.

7.- ANTONI SIMON TARRÉS, *Pagesos, capellans i industrials a la Marina de la Selva*, Curial (Barcelona 1993), 54.

8.- ROIG, *Memòria*, 65-66. De totes maneres, cal considerar que en termes relatius –hectòlitres per pagès–, Santa Susanna encara produïa per aquells anys 7'4 hl de vi per pagès. I aquesta xifra, tot i no ser de les més altes, era clarament superior a la de Malgrat –2 hl– o Pineda –3'8 hl–.

9.- LLOBET, «De geografia», 294.

10.- Evidentment, puntualment la producció de patates de Santa Susanna podia ser superada per més municipis. Al 1944, per exemple, va ser superada per Argentona, Cabrera, Malgrat, Mataró, Palafolls, Pineda, Vilassar, Premià, Tordera i Llanvaneres LLOBET, «De geografia», 294.

11.- Federació de Sindicats Agrícoles de Catalunya. Comarcal del Maresme. Exercici 1936-1937, «Memoria» (Vilassar de Mar, octubre 1937), 62; *Primera Zona Agrícola*, 23.

- 12.- Federació de Sindicats Agrícoles de Catalunya, 25.
- 13.- JOSEP M. MASSONS, *Història de la vila de Santa Susanna*, Ajuntament de Santa Susanna (s/d), 250.
- 14.- Federació de Sindicats Agrícoles de Catalunya, 12-13.
- 15.- LLOBET, «De geografia», 292. Almenys fins a finals dels anys vint, Santa Susanna tingué quatre importants recol·lectors d'oli de renom.
- 16.- El 1973 ja no constava cap hectàrea dedicada a la vinya en tot el terme. ROSÉS, *El Maresme*, 99.
- 17.- ROSÉS, *El Maresme*, 94, 113.
- 18.- ROSÉS, *El Maresme*, 94, 113, 124. El 1986 Santa Susanna fou també el vuitè productor de maduixes del Maresme, actuant geogràficament de frontera nord d'aquest conreu. Arenys de Munt feia de frontera sud.
- 19.- Això no significa que alguns pagesos susannencs s'integressin a tall individual en alguna cooperativa d'alguna població veïna, sobretot Pineda o Malgrat o que, fins i tot, col·laboressin a fundar, juntament amb pagesos de Pineda, una entitat de caràcter sindical patronal –no, doncs, pròpiament cooperatiu– com va ser l'Associació de Patrons Cultivadors de Pineda i Santa Susanna, fundada el 1931. De totes maneres, Santa Susanna és l'únic municipi del Maresme, i dels pocs de tota la província de Barcelona, que en l'antic registre d'entitats del govern civil de Barcelona no hi consta cap entitat associativa local. La qual cosa no vol dir que no existís, però almenys no havia estat legalitzada i, per altra banda, no deixa de ser simptomàtic de la poca activitat associativa de la població.
- 20.- El president de l'*Hermandad* a finals dels anys 40 era Josep Martorell Comas. La resta de la junta era formada per Lluís Corratjer Torrent, Miquel Bigas Chapellí, Jaume Nogueras Martori, Jaume Costas Bota, Josep Pi Ripoll, Pere Gil Juli, Pere Basas Salich i Joaquim Colominas Colomet. *Primera Zona Agrícola*, 23.
- 21.- El 1972 tenia cent divuit propietats agràries d'entre 1 i 5 hectàrees. I, en canvi, només en tenia 10, probablement totes elles assentades en zones boscoses no cultivades, de més de 20 hectàrees. Un 99% de totes les propietats rurals de la població eren llaurades pels mateixos propietaris. ROSÉS, *El Maresme*, 160 i 168.
- 22.- SIMON, *Pagesos*, 54.
- 23.- GOMIS, «Província», 96.
- 24.- MASSONS, *Història*, 268.
- 25.- Les xifres són extretes a partir de les dades sobre cultius que ofereix LLOBET, «De geografia», 292, i de les dades sobre nombre de pagesos inscrits a les Hermandades que s'ofereix a *Primera Zona Agrícola*. Potser la població que s'acostaria més als rendiments per pagès de Santa Susanna, tenint en compte les hectàrees de regadiu i secà de la població, és Cabrera. Cabrera al 1944 ja comptava amb un 47% de regadiu dins el conjunt de les seves terres cultivades i cada pagès conreava 3'75 hectàrees de terra.
- 26.- LLOBET, «De geografia», 292. Idescat, 1982.
- 27.- *Anuario...*, 1929.
- 28.- MARIA TERESA MORA VILA, *Malgrat al vuit-cents. Estudi socioeconòmic*, Ajuntament de Malgrat (Malgrat de Mar 1996); LLOBET, «De geografia»; ROSÉS, *El Maresme*; IDESCAT.
- 29.- L'estancament demogràfic susannenc ja s'havia manifestat entre els segles XVI i XVIII, quan el creixement fou pràcticament nul o negatiu (consten trenta-dos focs el 1515 i vint-i-sis cases el 1719). JOSEP IGLÉSIES FORT, *La població del Maresme a la llum dels censos generals*, Caixa d'Estalvis Laietana (Mataró 1971), 31, 51. El creixement demogràfic més important, a banda de l'actual, l'experimentà a la primera meitat del segle XIX: al 1819, quaranta-vuit cases; al 1842, setanta-nou cases; i al 1857, cinc-cents vint-i-vuit habitants.
- 30.- De fet, el 1973 ja hi havia sis hotels que comptaven amb mil set-cents places.
- 31.- *Gran Geografia*, 459. És curiós la competència demogràfica que històricament han tingut Sant Cebrià i Santa Susanna i que arriba fins al dia d'avui, en què tots dos passen lleugerament dels tres mil habitants. Del 1850 al 1930 van tenir més o menys la mateixa població (entre tres-cents cinquanta i cinc-cents habitants). A partir de 1930, Santa Susanna va estar per sobre de Sant Cebrià fins al 1979, moment en què s'igualaren novament. A partir de 1980, guanyà Sant Cebrià fins a l'actualitat, en què s'han tornat a igualar.
- 32.- ROSÉS, *El Maresme*, 75.
- 33.- ROSÉS, *El Maresme*, 76.
- 34.- IDESCAT (Institut d'Estadística de Catalunya).
- 35.- Font: IDESCAT.
- 36.- Fonts: IDESCAT; ROSÉS, *El Maresme*, 94.